

VASIYLIK VA HOMIYLIK INSTITUTINING HUQUQIY TIZIMDA O'RNI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Akramova Sabrina Akmalovna

Toshkent davlat yuridik universiteti magistri

akramovasabrina001@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:07.10.2025

Revised: 08.10.2025

Accepted:09.10.2025

KALIT SO'ZLAR:

Vasiylik, homiylik,
huquqiy tahlil, amaliyot,
muammolar,
qonunchilik, ijtimoiy
himoya, huquqiy
islohotlar, ota-ona
qaramog'idan mahrum
bo'lgan bolalar..

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimidagi vasiylik va homiylik institutining o'rni va ahamiyatiga bag'ishlangan bo'lib, uning huquqiy-nazariy asoslari va amaliyotdagi muammolariga keng qamrovli tahlilni taqdim etadi. Tadqiqotda normativ-huquqiy, qiyosiy-huquqiy va sotsial-huquqiy tahlil usullari qo'llanilib, Fuqarolik kodeksida belgilangan progressiv normalar bilan amaliyotdagi sust nazorat, past huquqiy savodxonlik va zaif ijro mexanizmlari o'rtasidagi nomuvofiqliklar o'rganilgan. Maqolada xorijiy davlatlar, jumladan, AQSh, Germaniya va Rossiya tajribasi tahlil qilinadi hamda bu tajribaga asoslangan holda tizimdagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan amaliy yechimlar ishlab chiqilgan. Takliflar orasida vasiy va homiylarni tayinlashdan oldin chuqur tekshiruv va majburiy malaka oshirish kurslarini joriy etish, elektron monitoring tizimini yaratish hamda nazorat organlarining salohiyatini oshirish kabi chora-tadbirlar mavjud. Maqola vasiylik va homiylik tizimining samaradorligini oshirish, shu orqali himoyaga muhtoj fuqarolarning huquq va manfaatlarini to'liq himoya qilishga erishish zarurligini asoslaydi.

Kirish. Vasiylik va homiylik instituti O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida asosiy o'rin tutuvchi, davlatning eng zaif qatlamlari — yetim bolalar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan voyaga yetmaganlar hamda sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiluvchi fundamental mexanizmdir. Bu institutning samarali faoliyati davlatning ijtimoiy adolat va inson huquqlariga sodiqligining bevosita ifodasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, xususan, Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi hamda tegishli qonunosti hujjatlar vasiylik va homiylik munosabatlarini tartibga soluvchi keng qamrovli va progressiv normalarni o'z ichiga oladi²².

Shu bilan birga, tizimni chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, qonunchilikda belgilangan yuqori huquqiy standartlar bilan ularning amaliyotdagi ijrosi o'rtasida sezilarli nomuvofiqlik mavjud. Asosiy ilmiy muammo Fuqarolik kodeksida belgilangan puxta normalarning amaldagi zaif tatbiqi bilan bog'liqdir²³. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, tizimdagi sust nazorat va monitoringning yetarli emasligi vasiylarning o'z majburiyatlarini lozim darajada bajarmasligiga bevosita sabab bo'lmoqda. Bu esa vasiylikdagi shaxsning mol-mulkidan o'z manfaatlarini yo'lida foydalanishni taqiqlovchi fundamental huquqiy normaning amaliyotda chetlab o'tilishiga olib kelishi mumkin. Mavjud tizimning kamchiligi shundaki, u ko'proq murojaat va shikoyatlar asosida reaktiv tarzda ishlaydi, zaifliklarni aniqlash va oldini olishga qaratilgan proaktiv mexanizmlar yetarli darajada rivojlanmagan. Ushbu hisobot aynan shu nomuvofiqliklarni tahlil qilishga, ularning sabablarini ochib berishga va hal etish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqishga qaratilgan²⁴.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik institutining huquqiy tizimda egallagan o'rnini chuqur tanqidiy tahlil qilish va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yechimlarni taklif etishdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajarilishi lozim:

- Vasiylik va homiylikning huquqiy-nazariy asoslarini tizimli tahlil qilish.
- Amaliyotdagi asosiy muammolar va kamchiliklarni aniqlash.
- Xorijiy davlatlar (AQSh, Germaniya, Rossiya) tajribasini qiyosiy tahlil qilish.

²² Milliy Huquqiy Portal. (2025). Huquqiportal.uz. <https://huquqiportal.uz/document/587?id=58>

²³ Raxmonova.R. Xolmirzayeva.S. "Vasiylik va homiylik institutining huquqiy tahlili va amaliyotdagi muammolari" (11.05.2025) econfseries.com

²⁴ Vasiylik va homiylik sohasidagi nazorat. (2019). Advice.uz. <https://advice.uz/oz/document/605>

- Aniqlangan muammolarni bartaraf etishga qaratilgan huquqiy va ma'muriy islohotlar bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqish.

Asosiy qism. Ushbu hisobotni tayyorlashda bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Normativ-huquqiy tahlil usuli O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi²⁵, Oila kodeksi²⁶ va boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlarning moddalarini atroflicha o'rganish va izohlashda qo'llanildi. Bu esa qonunchilikda belgilangan normalar va amaliyotdagi holatni solishtirish uchun asosiy mezonni yaratishga xizmat qildi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil usuli O'zbekiston tajribasini AQSh, Germaniya va Rossiya kabi davlatlarning vasiylik va homiylik tizimlari bilan solishtirishda qo'llanildi. Ushbu usul global miqyosda mavjud bo'lgan ilg'or amaliyotlarni o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Shuningdek, sotsial-huquqiy tadqiqot usuli huquqiy normalarning jamiyatdagi real ta'siri va amaliy samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu usul yuridik maslahat portallari va ilmiy maqolalarda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilish orqali tizimdagi huquqiy savodxonlikning pastligi va protsessual muammolarni aniqlashga yordam berdi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 32-moddasiga binoan vasiylik va homiylik muomalaga layoqatsiz yoki muomalaga to'liq layoqatli bo'lmagan fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanadi. O'zbekiston qonunchiligida vasiylik va homiylik instituti bir-biridan aniq farqlanadi: Vasiylik 14 yoshga to'lmagan yetim bolalar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, shuningdek sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar ustidan ularning mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquq hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish maqsadida belgilanadi. Vasiy o'z vasiyligidagi shaxsning to'liq qonuniy vakili sifatida faoliyat yuritadi.

Homiylik esa 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar ustidan, shuningdek sud tomonidan muomalaga qisman layoqatsiz deb topilgan fuqarolar ustidan o'rnatiladi. Homiylikdagi shaxs cheklangan huquqiy layoqatga ega bo'lib, homiy uning ayrim yuridik harakatlariga rozilik beradi. Fuqarolik kodeksida vasiyga vasiylikdagi shaxsning mol-mulkidan o'z manfaati yo'lida foydalanish qat'iyan taqiqlanadi²⁷. Bu norma o'z-o'zidan himoyaga muhtoj shaxslar mulkining himoyasi uchun muhim kafolatdir. Biroq,

²⁵ O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Lex.uz.

²⁶ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. Lex.uz.

²⁷ O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Lex.uz.

tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu fundamental qoida tizimdagi nazoratning zaifligi tufayli amalda samarali ishlamaydi. Huquqiy prinsipning amaliy ijrodan uzilishi tizimli kamchilikni yuzaga keltiradi, bu esa shaxsiy manfaatlarining huquqiy me'yordan ustun kelishiga yo'l ochishi mumkin.

Vasiylik va homiylik organlari ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlaydi, ularni hisobga oladi hamda har bir holatga qarab ularni joylashtirish shakllarini tanlaydi. Shuningdek, ular vasiylik va homiylikdagi shaxslarga ta'minot berish, ularni tarbiyalash va ularga ta'lim berish shart-sharoitlarini muntazam nazorat qilib borishi lozim. Bu organlarning vakolatlari bolalarni farzandlikka olish va oilaga tarbiyaga berish masalalari bilan ham bog'liqdir.

Garchi bu organlarning huquqiy vakolatlari ochiq-oydin proaktiv xarakterga ega bo'lsa-da ("aniqlaydi", "nazorat qilib boradi"), amaliyotda mavjud bo'lgan shikoyat mexanizmlari va tizimda "nazoratning sustligi" haqidagi topilmalar proaktivlik va reaktivlik o'rtasida jiddiy farq borligini ko'rsatadi. Tizim ko'proq shikoyatlar asosida ishlashga moyil, bu esa muammolar aniqlanguniga qadar himoyaga muhtoj shaxslarning huquqlari buzilishi xavfini oshiradi²⁸.

Bundan tashqari, vasiylik va homiylik masalalarida sud tizimi muhim rol o'ynaydi. Sudlar shaxslarni muomalaga layoqatsiz deb topish yoki vasiylikni tugatish kabi masalalar bo'yicha yakuniy qarorlarni qabul qiladi. Fuqarolik ishlari bo'yicha sud ishlarini yuritishda vasiylikka oid masalalar ham ko'riladi. Biroq, ma'muriy va sud organlari o'rtasida aniq muvofiqlashtirishning yo'qligi muammoli holatga olib kelishi mumkin. Ma'muriy nazorat tizimining zaifligi tufayli hal etilishi mumkin bo'lgan masalalar sudga o'tadi, bu esa fuqarolik ishlarining ortishiga va sud jarayonlarining sekinlashishiga olib keladi. Samarali va integratsiyalashgan tizim uchun bu ikki organning hamkorligini kuchaytirish zarur hisoblanadi²⁹.

Tadqiqotlar va amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning vasiylik va homiylik tizimida bir qator tizimli muammolar mavjud. Eng avvalo, vasiylarning o'z majburiyatlarini lozim darajada bajarmasligi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Qonunchilik bo'yicha vasiylar yil davomida o'z faoliyati yuzasidan hisobot berishi shart, vasiylik organlari esa muntazam nazorat olib borishi kerak. Biroq amaliyotda bu talab ko'pincha bajarilmaydi yoki kechiktiriladi. UNICEFning "Justice for Children in Uzbekistan" hisobotiga ko'ra,

²⁸ Vasiylik va homiylik sohasidagi nazorat. (2019). Advice.uz. <https://advice.uz/oz/document/605>

²⁹ Fuqarolarni qabul qilish tartibi – SUD.UZ. (2025). Sud.uz. <https://sud.uz/la/citizen-admission-la/>

vasiylik-inspektorlar bolalar manfaatlarini sud jarayonlarida faqat 0,9 foiz holatda vakillik qilgan³⁰. Bu raqam shuni anglatadiki, 100 ta bola ishi bo'yicha faqat bittasida vasiylik organi faol aralashadi. Bunday sust yondashuv vasiylarning faoliyatini real nazorat qilish imkoniyatlarini keskin kamaytiradi.

Ikkinchi muammo — tizimda nazorat va monitoringning sustligi. Amaldagi qonunchilikka ko'ra, vasiy tayinlangach, tegishli organlar qisqa muddat ichida tekshiruv o'tkazishi va muntazam nazoratni yo'lga qo'yishi lozim. Bundan tashqari, har yili 10-yanvargacha vasiylik faoliyati bo'yicha hisobot topshirilishi talab qilinadi³¹. Lekin hududiy amaliyotlarda bu talablarning muntazam bajarilmasligi kuzatiladi. Tekshiruvlar odatda faqat shikoyat asosida o'tkaziladi, bu esa tizimni reaktiv, ya'ni muammolar paydo bo'lgachgina ishga tushadigan holatga olib keladi. Natijada vasiylar tomonidan suiste'molchilik holatlari, xususan vasiylikdagi shaxs mol-mulkidan noto'g'ri foydalanish, kechikib aniqlanadi.

Uchinchi muammo huquqiy savodxonlikning pastligidir. Vasiylar va homiylar ko'pincha o'z huquq va majburiyatlari haqida yetarli bilimga ega emas. UNICEF o'tkazgan so'rovlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab vasiylik-inspektorlar bolalar manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini noto'g'ri talqin qilgan, sud jarayonlarida esa maxsus himoya choralari deyarli qo'llanilmagan³². Bu esa vasiy va homiylarning nafaqat huquqiy, balki pedagogik va psixologik tayyorgarligi ham yetarli emasligini ko'rsatadi. Natijada himoyaga muhtoj bolalar va muomalaga layoqatsiz shaxslar huquqlari qog'ozda kafolatlangan bo'lsa-da, amalda zaif himoya ostida qolmoqda.

To'rtinchi muammo — huquqbuzarlik holatlarini aniqlash va ularning oldini olish mexanizmlarining zaifligidir. Qonunchilikda vasiylikdagi shaxs mol-mulkidan vasiy o'z manfaatlarini yo'lida foydalanishi qat'iyon taqiqlangan bo'lsa-da, nazorat mexanizmlarining zaifligi tufayli bu qoida doimiy ravishda buzilishi mumkin. Vasiylik faoliyatidagi qonunbuzarliklar asosan shikoyatlar orqali aniqlanadi, biroq ularning oldini olishga qaratilgan proaktiv mexanizmlar yetarli darajada ishlamaydi. UNICEF hisobotidagi 0,9 foizlik ko'rsatkich ham aynan shu zaiflikni tasdiqlaydi: ya'ni huquqiy himoya mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ular amalda ishlamayapti. Natijada tizimda qonuniy kafolatlar va ularning real ijrosi o'rtasida katta tafovut paydo bo'lmoqda.

³⁰ UNICEF. Justice for Children in Uzbekistan. – Tashkent, 2015. – 15 p.

³¹ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Vasiylik va homiylik munosabatlariga oid. <https://gov.uz/oz/advice/58/document/605>

³² UNICEF. Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan. – Tashkent: UNICEF Uzbekistan, 2024. – 240 p.

Ushbu mavjud muammolarni hal qilishda xorijiy davlatlarning tajribasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

- AQSh (Amerika Qo'shma Shtatlari) - bu mamlakatda vasiylik tizimi maxsus oilaviy sudlar va bolalar xizmatlari agentliklari tomonidan qat'iy nazorat qilinadi. Vasiylik tayinlashdan oldin vasiy nomzodlariga nisbatan har tomonlama, chuqur tekshiruv o'tkaziladi³³.

- Germaniya - bu yerda vasiylik funksiyalari davlat organlari yoki notijorat tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi, bu esa professional yondashuvni ta'minlaydi. Vasiy tayinlashdan oldin keng qamrovli tekshiruvlar majburiy hisoblanadi.

- Rossiya - mahalliy hokimiyatlar tarkibida alohida vasiylik bo'limlari faoliyat yuritadi va oilaviy tarbiyani rag'batlantiruvchi dasturlar mavjud.

Germaniya va AQSh tizimlari oilaviy-norasmiy vasiylikdan ko'ra ko'proq professional, institutsionallashtirilgan yondashuvni ko'rsatadi. Ayrim murakkab holatlar uchun davlat agentliklari yoki ixtisoslashgan nodavlat tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan professional vasiylik modeli samaraliroq bo'lishi mumkin. Bu O'zbekiston uchun vasiyning ekspertiza darajasini oshirish va hisobdorligini ta'minlashda muhim islohot bo'lishi mumkin.

Tadqiqot natijalari va xalqaro tajriba asosida tizimni takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Vasiy va homiylarni tayinlashdan oldin tekshiruvni kuchaytirish. Nomzodlarga nisbatan majburiy va chuqur fon tekshiruvi, psixologik baholash va moliyaviy holatini o'rganish amaliyotini joriy etish. Bu aynan dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, Amerika va Germaniyada juda kuchli nazorat ostida amalga oshiriladi.

2. Majburiy malaka oshirish kurslari tashkil etish. Bo'lajak vasiy va homiylar uchun bolalarni tarbiyalash, ularning huquqlari va mol-mulkini boshqarish kabi masalalarda majburiy o'quv kurslarini joriy qilish.

3. Elektron monitoring va hisobdorlik tizimini yaratish. Barcha vasiylik holatlarini yagona elektron ma'lumotlar bazasida yuritish. Bu tizim orqali vasiylarning hisobotlari, rejalashtirilgan nazorat tashriflari va vasiylikdagi shaxs mulkining harakati shaffof tarzda nazorat qilinadi. Bu sust nazorat muammosini hal qilishning eng samarali yo'llaridan biridir.

³³ AQSh Vasiylik va Homiylik Agentligi (US Department of Health and Human Services) statistik ma'lumotlari — [acf.hhs.gov](https://www.acf.hhs.gov)

4. Nazorat organlarining salohiyatini oshirish. Vasiylik va homiylik organlarining kadrlar tarkibini mustahkamlash, ularning huquqiy va texnik salohiyatini oshirish. Shuningdek, ularga vasiylikdagi shaxslar manfaatini himoya qilish bo'yicha kengroq vakolatlar berish.

5. Jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish va huquqiy savodxonlikni oshirish. OAV va ijtimoiy tarmoqlar orqali aholining vasiylik va homiylik masalalari bo'yicha huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli kampaniyalar o'tkazish. Shuningdek, bepul yuridik maslahat markazlarini tashkil etish.

6. Ilg'or xorijiy tajribalarni milliy tizimga moslashtirish. O'zbekistonda ham vasiylik faoliyatini rag'batlantirish tizimini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, vasiylik va homiylik O'zbekistonning ijtimoiy-huquqiy tizimining ajralmas qismi bo'lib, himoyaga muhtoj fuqarolarning hayotiy manfaatlarini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Garchi qonunchilik bu munosabatlarni tartibga soluvchi mustahkam asosga ega bo'lsa-da, amaliyotda nazoratning zaifligi, huquqiy savodxonlikning pastligi va samarali ijro mexanizmlarining yo'qligi kabi tizimli muammolar mavjud. Bu muammolar qonuniy kafolatlarni amalda samarasiz qilib qo'yishi mumkin.

Shu sababli, tizimni chuqur isloh qilish zarurati mavjud. Taklif etilgan chora-tadbirlar, jumladan, vasiy va homiylarni tayinlashda chuqur tekshiruvni joriy etish, elektron monitoringni tatbiq qilish, nazorat organlarining salohiyatini oshirish va xalqaro tajribalarni moslashtirish bu sohada kamchiliklarni bartaraf etish uchun fundamental ahamiyatga ega. Ushbu islohotlar faqatgina yuridik protseduralarni takomillashtirish emas, balki davlatning o'z fuqarolari, ayniqsa eng zaif qatlamlari oldidagi inson huquqlarini ta'minlash borasidagi majburiyatini to'liq bajarishi uchun muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111189>
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. <https://lex.uz/docs/-104720>
3. Raxmonova R. R., Xolmirzayeva S. J. Vasiylik va homiylik instituti huquqiy tahlili va amaliyotdagi muammolari // Scientific Conference on Multidisciplinary Studies. – 2025. – № SCMS-APR. – P. 263–269.

4. “Vasiylik va homiylik sohasidagi nazorat” – Advice.uz portali.
<https://advice.uz/oz/document/605>

5. AQSh Vasiylik va Homiylik Agentligi (US Department of Health and Human Services) statistik ma'lumotlari — [acf.hhs.gov](https://www.acf.hhs.gov)

6. Fuqarolarni qabul qilish tartibi – SUD.UZ. <https://sud.uz/la/citizen-admission-la/>

7. UNICEF. Justice for Children in Uzbekistan. – Tashkent, 2020. – 64 p.

8. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Vasiylik va homiylik munosabatlari ga oid. <https://gov.uz/oz/advice/58/document/605>

9. UNICEF. Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan. – Tashkent: UNICEF Uzbekistan, 2024. – 240 p.

